

<https://doi.org/10.36007/4973.2024.127>

MAGYAR ÚR ANGOL ŐSZBEN. HATÁR GYŐZŐ KORTÖRTÉNETI VÁZLATÁNAK NÉHÁNY ELEMÉ AZ *INTRA MUROS* CÍMŰ KÖTET ALAPJÁN¹

Szilárd KMECZKÓ²

Abstract

*Hungarian writer Győző Határ left his country in winter 1956, after the revolution had been crushed. After spending some time in Vienna, he emigrated to London. He worked for BBC Hungarian and after his retirement, Radio Free Europe in Munich. Parallel to this, he continued writing literature he had started in Hungary, leaving behind a substantial oeuvre at his death in 2006. Essays and monographs have been written about Határ's literary works. The posterior incorporation of this grandiose oeuvre into the history of 20th century Hungarian literature is not evident. This is also true of his works on philosophy. Based on his book *Intra muros* published in the late 70s, I am attempting to present Határ's communication technique and some important aspects of his concept of the philosophy of history.*

Keywords

Győző Határ, immigrant literature, philosophy of history, the elite, the end of the West

BEVEZETÉS

*„azok a boldog idők, amikor még belefűrhattuk a fejünket
az 'energiaválság' puha párnájába – a válság gyermekkora!”
(Határ Győző)*

Határ Győző 1914-ben Hack Viktor néven született Gyomán. Építészetet tanult a budapesti Műegyetemen. Érdeklődése korán az írás felé fordult. 1943-ban háborúellenes szervezkedés miatt elítélték, de 1944 őszén sikerült megszöknie. A háborút követően a magyarországi UNRRA-missziónál dolgozott.³ Tiltott határátlépésért a Rákosi-érában, 1950-ben ismét elítélték. Mint rabot kényszermunkára vezényelték. A szintén elítélt, zongoraművész Cziffra Györggyel a miskolci Egyetemváros építése során ismerkedett meg. 1953-ban szabadult. Ezt követően főként szovjet irodalom fordításából tartotta fenn magát, de ő fordította Laurence Sterne *Tristram Shandy* című regényét is. Rabelais-fordítása már nem készülhetett el. 1956 decemberében a „zöld” határon át Ausztria felé elhagyta Magyarországot, majd a bécsi tartózkodást követően Londonban telepedett le. Nyugdíjazásáig a BBC Magyar Osztályának munkatársaként dolgozott. Ezt követően pedig a müncheni Szabad Európa Rádió munkatársa

¹ A szerző a szöveg megírása idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesült.

² Dr. Kmeckó Szilárd, PhD. Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), Természettudományi Tanszék, főiskolai docens, tanszékvezető, kmeckzo.szilard@drhe.hu

³ Teljes nevén: United Nations Relief and Rehabilitation Administration (ENSZ Segélyezési és Helyreállítási Igazgatósága). Az UNRRA a háború sújtotta országokat támogató segélyszervezet volt. Tevékenységét 1943 és 1947 között fejtette ki. 1945-ben az ENSZ egyik szervezetévé vált. A magyarországi tevékenység áttekintéséhez lásd [1].

lett. Számos Magyarországra akkreditált brit diplomata a Határ házaspártól tanult meg magyarul. Szépprózai és költői alkotótevékenysége folyamatos volt az emigráció éveiben is. 1976-tól saját kiadásában jelentette meg a műveit. Határék hampsteadi házát, látva a rengeteg magyar szóttest, csipkét és cserepet, Jean Rousselot francia költő és műfordító egy kicsinyke Magyarországhoz (Hongriuscule) hasonlította. Később, követve az angol szokást, a wimbledoni Határ-ház már a Hongriuscule nevet viselte. 2006 késő őszén hunyt el Londonban, röviddel a feleségét követően. A Határ házaspár magyar földben nyugszik. Műveinek magyarországi kiadása a 80-as évek közepén kezdődött. A Kabdebó Lóránttal 1988 során készített monumentális életútinterjú a 90-es évek első felében jelent meg három kötetben. Életművéről hazájában számos cikk, tanulmány és monográfia jelent meg.

A szerző bölcséleti nyitottsága

A nyugati magyar emigráció írástudói számára fontos kérdések között említhető, hogy milyen feltételek teljesülése esetén válhat egy magyar író sikeressé a francia vagy az angol irodalmi életben, megcélozva, hogy az olvasók köre túllépjen az asszimiláció miatt fogyatkozó nyugati magyar közösségeknek az emigrációs irodalom támogatása iránt elkötelezett csoportjain. A tisztázó viták nyomtatásban megjelent emlékei visszakereshetők. Ezek egyike Határ Győzőnek a brüsszeli Corvina Körben *A nemzeti hamistudat* címmel megtartott előadása, ami nyomtatásban az Új Látóhatár 1987. évi 3. számában jelent meg [2]. Az írás hatástörténetének érdekessége, hogy a magyar nyelvi közegből történő kilépés sikertelenségének okait kereső Határ megállapításai Magyarországon is vitát keltettek, aminek a dokumentumai az Újhold-Évkönyv 1988. évi 2. számában olvashatók, Határ cikkével mint vitaindító írással együtt [3]. Az elemzett probléma egyaránt jelentőséggel, bár eltérő jelentőséggel bírt a vasfüggöny mindkét oldalán, ráadásul Határ könyveinek hazai megjelenése a 80-as évek közepén már megkezdődött, így a szerző személye sem lehetett akadály, hogy gondolatairól irodalmi vita bontakozzon ki.

Határ az említett írásában dialogikus formában fejt ki az érveit, azokat alighanem fikatív, de legalábbis több, a magyar irodalmat jól ismerő személyből összegyűrt Alfa, Béta, Gamma, valamint Zétaként hivatkozott fordítók és professzorok álláspontjaként megjelenítve. Mindannyian kiválóan ismerik az irodalom nyugati befogadóközegét. A magyar irodalom iránti érdeklődés felkeltésének az akadályai a következő szempontok köré rendezhetők el: a bölcséleti érdeklődés hiánya, a kizárólagos magyarközpontúság és a politikum [4]. Ács Margit és Balassa Péter az Újhold-Évkönyv hasábjain bírálta Határ álláspontját, hogy azonosul a nyugati elvárásokkal, holott a Nyugat már régóta nem a tőle eltérőnek a másiktól kiinduló megismerésére, azaz nem a megértésére törekszik. A saját szempontok mentén történő közeledés a másikkal inkább nevelői, civilizatórikus vagy kolonizáló [5]. Határ – a magyar nyelv szerelmese – így abban a helyzetben találja magát, mint aki a magyar irodalom belső szempontjai, értékei helyett külső szempontokat kér számon talán azért is, mert alkotói munkássága nem integráns része a hazai irodalomnak. Azt kockáztatja ezzel, hogy a magyar irodalomról alkotott felfogását idejétműltként utasítják el [6].

Határ szövegében a mély irónia és a párbeszédes forma a kifejezőerő fokozása mellett alighanem csak látszólag utal a szerző körültekintő, óvatos problémakezelésére, hiszen deklarálja, hogy az alkotásokon számonkért és irodalmunkra nézve sértő szempontokat ő bizony számos alkalommal szem előtt tartotta. „Olyan könyveket – (is!) – írtam, amelyeknek azon kívül, hogy magyarul íródtak, a magyarsághoz semmi közük. Íródhattak volna akármelyik nyugati nyelven” [7]. Az önjellemzés korántsem légből kapott, a pályatársak közül is számosan vélekedtek hasonlóan. Weöres Sándor az 1956. október 15-én kelt levelében arról számol be Határnak, hogy íróhársaságban azon vitatkoztak, vajon mely magyar regény arathatna vi-

lászikert: „Végül is, mindnyájunk nagy meglepődésére, a Te HELIÁNE regényednél kötötünk ki: ez a regény európai, anélkül, hogy úgy volna európai, mint a nyugatiak; érdekes; Duna-vidéki, de nem mucsai” [8]. Megadatott Határnak a francia olvasóközönség előtti bemutatkozás lehetősége, ám a kiadói szempontok a történetfilozófia súlyától kevésbé nehézkedő művek mellett döntöttek, mint a *Pepito és Pepita* (1963), az *Anibel* (1969) vagy az *Archie Dumbarton* (1977), ami a magyar olvasók számára *Éjszaka minden megnő* címmel lehet ismerős. Határ franciaországi recepciójának közeli megfigyelője, Albert Pál szerint azonban más okok játszottak közre, hogy a jól induló bemutatkozást követően elmaradt a tartós siker [9].

A filozófiát napjainkban sokféleképpen lehet érvényes módon művelni, a száraz értekező tudományos prózában írt elemzésektől egészen a szépirodalom közelében haladó retorikus írásokig. Határ Győzöt mint bölcselőt azonban nem könnyű elhelyezni a kortárs filozófiai áramlatok térképén, ami azért sem meglepő, hiszen szépíróként sem magától értetődő a kánonba való besorolása [10–11]. Vitán felüli, hogy fontos bölcséleti közlendői vannak, és zokon venné, ha afféle időskori bölcselgetésnek, magvasnak szánt mondások csokorba szedhető gyűjteményének tekintenénk ez irányú munkásságát. Számos írásbeli nyomát találjuk annak, hogy mennyire komolyan vette a megnyilatkozó bölcselő pozícióját, s meglepve látjuk, hogy értéksorrendet állít fel a filozófia és az irodalom viszonylatában, ami abban is megmutatkozik, hogy miképpen válik láthatóvá a külső szemlélő számára az alkotás folyamata: „Ha szatírárt írtam, fel-felkacagtam [...] – ha amolyan regényt, elkomorodtam; ha meg filozófiát, hát mint az arctalan monász ültem a szellem húshüvelyében, s onnan lézersugárközépre szúrtam a gondolatot (magánygyönyör, beleszabadulás élőközegembe – s kissé mint a ’tiltott gyümölcsöt’, úgy élveztem ezt a bizalmatlanul méregetett s jórészt ismeretlen műfajt: mármint ahogy én értelmeztem – és nem mint Kornis Gyula, a dékán úr értelmezte a filozófiát)” [12]. A filozófiai mű írásának külső feltételeit azonban biztosítani kell, hogy a démona által erre kiszemelt szerző a megfelelő módon alkothasson. Nem megfelelő a metaforák rajzásának ideje, ami az esti és az éjszakai órákra esik. „Filozófiát csak tiszta fejjel lehet írni. Ha hajnalban kelsz, eleinte morózus vagy. És józanul magányos. Máris tapasztalod, hogy a pirkadó világosságban nem jut eszedbe se hasonlat, se metafora; csakis és egyesegyedül az, amit mondani akarsz s az is egyszerű szavakkal” [13]. Nem csupán Határ tekinti magát szuverén filozófiai gondolkodónak, hasonlóan ítél a klasszika-filológus és filozófiatörténész monográfusa, Rugási Gyula is [14]. S mivel nem lehatárolt fókuszú szakfilozófusról, részproblémák szívós elemzőjéről van szó, ezért a gondolatok tágasabb életösszefüggésekbe ágyazódnak, részben azokból nőnek ki, így a filozófia formálja az időskori kontemplatív életszemléletet, amit Határ mindennél többre tart. „[F]ilozófusnak lenni – nincs égen-földön kincs, ami ezzel felérne.” Így aztán egy Voltaire-re és Epikuroszra történő hivatkozás keretei között jelzi, hogy az intellektuális gyönyörök napszámosává szegődött el Epikurosz Kertjébe [15].

Természetesen felmerül a kérdés, hogy Határ outsider-e a dilettantizmus értelmében. A bölcséleti munkásság mellett meglepő módon a szépírói tevékenységet illetően is megfogalmazódott e kétely, aminek alapot adhatott az a körülmény, hogy az életmű teljes szerzői magányban, az irodalmi műhelyekhez és csoportosulásokhoz szorosan nem kapcsolódva formálódott. Elzárva a honi irodalomtól, nem lehetett hatások elindítója, és utólag nehezen fűzhető bele a 20. századi magyar irodalom szövetébe [16–17]. A szépirodalmi teljesítményt illetően a kérdést Szöllősy Klára műfordító, Határ műveinek kiváló ismerője fogalmazta meg egy fiktív nekrológban, amit Határ 1956 végi emigrációját követően írt, mondván, hogy a szerző a hazai nyilvánosság számára immár megszűnt létezni. Az outsider fogalmát az emigrációba távozott íróra alkalmazva írja: „[A]z outsider azért nem ’céhbeli’, mert szabályok nem kötik, nem ismer lehetetlent, neki minden szabad. Ezért parttalan, korlátlan, minden művében kicsit az egészet akarja adni, nem gazdálkodik szóval-eszközzel-gondolattal. Valamilyen for-

mában Gesamtkunstwerkéről álmodik. Nem fogadja el a szakma szabályait, a mesterség korlátait – játszik” [18]. Szóllósy megállapításai legalább ilyen mértékben vonatkoztathatók az outsider filozófusra is, hisz számos, vitán felül jelentős filozófiai életművet létrehozó gondolkodó egyáltalán nem rendelkezett filozófiai iskolázottsággal.

Hogy a kérdés mégse legyen ilyen egyszerűen eldönthető – legalábbis a filozófia vonatkozásában –, meg kell jegyezni, hogy Határ a filozófussá érést az életkorhoz, a gondolatoknak a személyiségben történő sajátos „fiziológiai lerakódásához”, egy világkép kialakulásához köti. Ez a „fiziológiás” folyamat kivételes esetekben felgyorsulhat [19]. Annak eldöntése, hogy Határ vajon a ritka kivételek egyike-e, nem is olyan könnyű. Amennyiben az alkotói pályáiv korai szakaszában, még Magyarországon írt, bölcséleti tőkesúllal rendelkező műveket tekintjük, köztük a *Héliáne* és *Az Őrző könyve* című köteteket, úgy joggal gondolhatnánk, hogy az érés „fiziológiai” folyamatának tartama az ő esetében szembeötlően lerövidült. Világossá teszi azonban, hogy a test élettani folyamatainak alakulása – s itt most nem biológiai metaforák következnek –, mint a sejtállomány többszöri kicserélődése, valamint a „hormonakkord” és a szekréciós mirigyek működésének életkorral járó áthangolódása együttesen megnyitják az ajtót a filozófiai törekvések kiteljesedése előtt. Ennek jelei a mohóvá váló szellemi étvágy és az ízlés beszűkülése, irtózás – az akár jó értelemben vett – szórakoztatni vagy elbűvölni akaró szövegektől, mindattól, ami „regényes”. A teljességre törekvés, a minden információt megragadni képes tudásforma, ami az összes részleten végigfutó integrálművelet eredményét is tartalmazná, kizárólag a határi értelemben vett filozófia sajátja [20]. Ezek szerint, ha valaki érzékenységet mutat a filozófiai gondolatok iránt, idős korára kitörhet belőle az életbölcselelő, de akár az ontológus is. Nem lenne szerencsés, ha ez volna az utolsó szó Határ filozófia-felfogását illetően. Segítségünkre siet azonban egy, az életútinterjú felvételének esztendejében, 1988-ban készült másik interjú részlete. Határ ekkor a hazai irodalmi befogadó közeg bölcsélettel szembeni elutasítására panaszkodik, s ezzel összefüggésben megjegyzi a következőt: „Első eszméletemtől fogva a bölcsélet ontikus problémái foglalkoztattak – de mert más módja nem volt, gondolataimat csempészárúként beoptam minden más műfajba, versbe, drámába, szépprózába” [21]. Számolva a retrospektív nézőpont optikai hibáival is, kijelenthetjük, hogy Határban kétségkívül ifjúkorától fogva megvolt a bölcsélet iránti érdeklődés és érzékenység, elég csak korai Schopenhauer- vagy Nietzsche-rajongására utalni [22–23]. Ekkoriban elsősorban irodalmi, s nem filozófiai ambíciók fűtötték. Időskorára, miután elcsendesült körülötte a világ, robusztus irodalmi életműve is nagyrészt elkészült, szabadjára engedte a mindent összefogni, szintetizálni akaró tudásvágyát, ami a bölcséleti művekben a szöveg irodalmi megkomponáltságát ekkor félretolta, mint feleslegessé váló ruhát.

Bevezető megjegyzések az *Intra muros* című bölcséleti mű olvasásához

Az 1978-ban megjelent *Intra muros* szövege jórészt 1976 során született [24], egyedül az epilógust megelőző utolsó, címadó fejezet készült el jóval korábban, 1973-ban [25], a szerző által a saját könyvei kiadására alapított londoni Auróra gondozásában, az Aurora Ezotéria sorozat 2. köteteként. A magyarországi könyvpiacra 1991 óta elérhető a Pannon Könyvkiadónak köszönhetően. A kötet alcíme: *Tanulmány a véleményről, a hitről, a meggyőződésről*, s nem pedig a némileg Ludwig Wittgenstein ifjúkori művére, a *Tractatus logico-philosophicus*-ra emlékeztető *Tractatus politico-philosophicus*, ami aligha véletlen egybeesés, hiszen az életútinterjúból kiderül, hogy ismeri Wittgenstein munkásságát, több alkalommal is hivatkozik rá [26]. A *Tractatus politico-philosophicus* sosem volt a cím része, mindössze egy könyvjegyzékben tüntette fel így a műfaji meghatározást [27], később pedig

szívesen hivatkozott ekként a kötetre. Az *Intra muros* az 1949-ben írt és 1966-ban Münchenben kiadott *Pantarbeszt* követően a második bölcséleti munka a sorban.

A szöveg nem hűvös, a tárgytól távolságot tartó elemzés, amelynek során a közvetlen életvonalakozások takarásban lennének. A szerzője is pamfletszerű írásként látja [28], s való igaz, Határ az indulatait, fájdmát, a fiktív beszélgetőtárs részéről tapasztalt meg nem értettség fölötti rezignációt beépíti a szövegbe. A mű párbeszédre alapuló szerkezete erre alkalmas ad, miként arra is, hogy érzékeltesse az egészszé szerveződő megvitatott témáknak az égető aktualitását – a talán nem is kizárólag korabeli – jelen számára. Határ úgy dönt, hogy a kölcsönös meg nem értettség egyik archetipusát, az apa-fiú viszonyt választja a gondolatok bemutatásának keretéül. Ehhez a szereposztáshoz kiválóan illeszkednek a felsorakoztatott érvek és ellenérvek. Írói kvalitását dicséri, hogy hihetően, az olvasó számára átélhetően szólal meg mind az apa, mind pedig a fiú hangján. A nem létező fiúgyermeknek mint témának a tragikumában azonban rövid kitérőt kíván.

Határ Győzőnek nem volt gyermeke, akit felnevelt vagy a nevére vett volna. Viszont a számos intim s talán titkolnivaló életvonalakozást felfedő életútinterjúból kiderül, hogy egy alkalmi kapcsolat következményeként várandós partnere Budapest 2. világháborús bombázásának egyik áldozata lett, míg a róla még életében nekrológot író fordítónőtől született gyermeket Határ nem ismerte el [29]. Gyermektelen majdnem-apaként évtizedekkel később, látva a fiatalok izlésbeli és tájékozódási szokásait, mindabból, amit céltárgynak tekint, megformálja és életre kelti Geoffrey alakját, akinek még fiktív életrajzot is költ. Megtévészto, ámbár gyanút is keltő, hogy a könyv főszövegét megelőző paratextusainak egyikében magyarázattal szolgál, hogy miért hasonlít egymásra apa és fiú stílusa. Mivel Geoffrey nem beszél tökéletesen a magyart, ezért szövegét át kell fésűlni, finomítani kell, s ez okozhatja a stílusbeli hasonlóságot. A generációs meg nem értésként ábrázolt konfliktus rámutat, hogy a világok harca már a falakon belül zajlik, s a hagyományos nyugati civilizáció és értékhorizont melletti érvelés, indulatos kifakadás zátonyra fut, mert süket fülekre talál.

A konzervatív agnosztikus Határ [30] az Angliába érkezést úgy élte meg, mintha időben visszautaztak volna a „régii Monarchiába” [31]. Volt alkalmá megtapasztalni az angliai életkeretek átalakulását, hogy miként fordítanak hátat a régi életformának a fiatalabb generációk és válnak az ún. alternatív társadalom támogatójává, ami érzelmileg megnyitja őket a szovjet típusú társadalomátalakító kísérlethez hasonló utópikus gondolatoknak. Ez a számára idegen világ, ami elől 1956-ban elmenekült, s ami gyökeresen különbözik mindattól, amit a Nyugat fogalmához kapcsol, már jelen van a nyugati világ szívében is. Pedig 1955-ben, még otthonról úgy festett, hogy a szovjetizált világ áthatolhatatlan fallal veszi körül magát, börtön né téve a „Hon”-t is [32], két évtized elteltével viszont már a nyugati civilizáció védvonalai tűnnek rommezőnek. Kétségbeejtő ez a felismerés az olyan embernek, aki zsigerileg nyugati-ként azonosítja magát, s eszményként tekint a világos és módszeres descartesi gondolkodási hagyományra [33]. Amikor Határ azt mondja, hogy „túlságosan nyugati”, nem csupán izlésbeli különbségekről beszél, hanem olyan meghatározottságokról, amelyeket mintegy a csontjaiban hordoz. Ilyen a fegyelmezett időkezelés, ami a parttalan keleties időfolyamot tartamokra osztva szigorúan tagolja, intervallumokban és határidőkben gondolkodik. Ezért is viseli nehezen a miskolci ÁVH fogdájában töltött heteket, nem tudva semmit a fogva tartás céljáról és hosszáról: „Újra ugyanaz a végletes türelmetlenség vett rajtam erőt. Nyugaton, arabok, indiaiak, feketék, mohamedánok, hindik, zsidókeresztények a Közel-Keleten, a kashbán, a kávézókban, a börtönökben ugyanazt a szentolvasót morzsolgatják szemről szemre s valami jószágtoporba beletompulva, az éber szunnyadozás állapotában öntik a semmibe a kincses időt. Vajon ha nekem lett volna rózsafüzérem, segített volna vadállati türelmetlenségemen, szememre ült volna ez a nemtörődöm jószág-tompulat? Túlságosan nyugati vagyok hozzá,

reflexeimmel az örök résenlét állapotában; kegyetlenül meg tudom szenvedni a gyilkos-céltalan várakozás kihajigált idejét s most megint a lét szuszpendált állapotában voltam” [34]. Egy ideig Határ az új ember kikovácsolását célzó szovjet irodalom fordításából tartotta fenn magát. Ezt az akkori Magyarországon is kialakulófélben levő embertípust így jellemezte: nem kezdeményező, ukáz-mentalitás, az őstunyaság állapota. Mindehhez társul „a szlávok ködévése, pravoszláv miszticizmusa”, amit fordítási problémaként is érzel: „mintha az anyanyelv, a tisztaság és világosság e franciás közege, a magyar, kivetette volna magából az európai szellemtől ez oly idegen hazugságösszjátékot, ami lényegében a sztálinizmus, pszeudo-szellem és patyomkin-valóság e galamát-ötvöze volt” [35]. A kulturális-civilizációs idegenség megtapasztalása mellbevágó. Itt nem részletek eltérő voltáról van szó, hanem a lélek olyan állapotáról, amelybe Határ nem tud és nem is akar behelyezkedni, mert másként nem ment volna, mint saját kulturális meghatározottságának a feladásával. Hasonlót idegenséget élt meg Milan Kundera is 1968-ban Csehországban a szovjet megszállás napjaiban. Budejovicébe autózva megállítják egy ellenőrző pontnál és átkutatják az autóját, majd a tiszt kérdéssel fordul hozzá: „Kak csuvsztvujetyesz?’, azaz: ‘Hogy érzi magát? Mit érez?’ Kérdését nem rosszindulat vagy ironia diktálja. Épp ellenkezőleg. ‘Ez az egész félreértés – folytatta –, de majd tisztázódik. Tudnia kell, hogy mi szeretjük a cseheket. *Mi szeretjük magukat!*’ [...] Magatartásuk nem a szadista erőszaktevő örömén alapult, hanem egészen más archetípuson: a viszonzatlan szereteten. *Miért nem akarnak ezek a csehek* (akiket mi annyira szeretünk!) *úgy élni velünk, ahogyan mi élünk? Milyen kár, hogy tankokkal kell megtanítanunk őket arra, mit jelent szeretni!*” [36]. A francia íróvá vált Kundera is Határhoz hasonlóan magatartást megalapozó, radikálisan más gondolkodásmódra lesz figyelmes. Még az okokat is hasonlóan látja, amikor az átlátható racionális gondolkodás és az érzelmi viszonyulások összekeveredéseként azonosítja a szovjet tiszt kijelentéseit. Az *Intra muros* dialógusai rendszeresen azért futnak zátonyra, mert az apa érvei mögött jelen van a kulturális-civilizációs idegenség megtapasztalása, aminek a közvetítésére nem képes – Geoffrey nem fogékony az érveire. Ő már másként ítél. Az apai hatalommal szembeni indulatok átítatják a megnyilatkozásait, miként az apa érvelését is a tehetetlenség érzése. Sőt, Geoffrey az apa gondolkodásának avítottaságából kiindulva fogja vissza olykor az indulatait, s ezzel már eleve lemond a kölcsönös megértés lehetőségéről. Ezek után nem beszélhetünk a két civilizáció közötti szakadék dialógusokon átívelő vizsgálatáról. A szakadék generációs szakadékként jelenik meg az apa és Geoffrey levélváltásaiban, amit tagadhatatlanul formál a Szovjetunióhoz fűződő, más-más alapokra visszavezethető viszonyulásuk. Amint az Őrző a wimbledoni toronyban körülhordozza tekintetét, s falak helyett körös-körül a rommezőt konstatálja, valóban Európének a vele együtt öregedő arcmásával szembesül [37].

Az önmagát ontológusnak tekintő Határ mint filozófiai gondolkodó besorolható a filozófiai irányzatok klasszifikációs tábláján. Nem meglepő tehát, hogy hiába is keressük a filozófiai szaknyelvek elemeit a filozófiaiak szánt szövegekben [38]. Ahol viszont ilyesmit felfedezünk, tévútra vihetik az értelmezést. Határ megállapítása, miszerint „mindent a nyelv tud, mi semmit sem tudunk nélküle és/de még a látszat-tudásunkat is a nyelvtől lessük el” [39], Wittgenstein híres, *Tractatus*-ban olvasható kijelentését idézheti fel, ami így hangzik: „Nyelvem határai világom határait jelentik” [40]. Csakhogy Wittgenstein itt a pontos, tudományos precizitású kijelentések mondhatóságának határait vonja meg. Az egzisztenciális problémák, azaz a létproblémák vagy életproblémák vizsgálata a határ másik oldalára esik. Egzakt kijelentések itt nem tehetők. A filozófiai vizsgálódás ezért a mondhatóság problémájával szembesül. Wittgenstein ezért megértő Heidegger nyelvteremtő törekvéseit látva. Határ esetében a nyelv a távoli múltból áthagyományozott és megőrzött tudás közege. Nem zárja ki a közös őseredet lehetőségét, ami egy ősnyelv, s így közös ősi tudás receptákuluma volna. Ez

az ősnyelv a különböző nyelvekkel kapcsolatban áll, s eltérő mértékben közvetíti a közös régmúlt bölcsességét. Ehhez a bölcsességhez a filozófus, nem pedig a költő, a többi tudásforma gyarapítójával szemben előkelő hozzáféréssel rendelkezik. Feltételezve, hogy a filozófiai nyelvnek – ez esetben – a magyarban rendelkezésre álló kifejező eszközeinek bővülése párhuzamosan zajlik a befogadó közeg bölcséleti érzékenységének a mélyülésével, Határ egy megoldhatatlan problémával szembesül, aminek egyik jelét a magyar irodalmi közeg bölcséletet elutasító attitűdjével azonosítja. Ennek meglétét pedig nyelvtörténeti sajátossággal magyarázza, ugyanis a magyar nyelv, összevetve az oroszsal, az angollal vagy a franciával még fiatal, bizonytalan kis nyelv. A magyar szerző sorsát meghatározza, hogy kizárólag a még nem kész anyanyelvén folytassa a bölcsesség utáni kutakodást [41]. A mondanivalója ekkor univerzális, legalábbis messze túlmutat a nemzeti határokon, nyelvi közege viszont a gondolatok közvetítése szempontjából hangfogóként is működő [42], számára meghaladhatatlan anyanyelv, de csakis ennyiben meghatározott a magyar kultúra által.

Az *Intra muros* szövegére joggal lehet politikai-filozófiai traktátusként hivatkozni – Határ is szívesen tette –, amennyiben a hangsúly a távlatosabb filozófiai vagy történetfilozófiai perspektívára helyeződik, s nem tekintjük a művet politikai szociológiának vagy szűk korlátok között értelmezett folyamatokat elemző politikai filozófiának [43]. Bár ez esetekben is érdekes felismerésekre juthat az értelmező. Sőt, nem tekinthető a mű teljes félreértésének, amennyiben azt vallásfilozófiai traktátusként olvassuk [44], amit azon az áron tehetnénk meg, ha metaforaként tekintünk a vallás fogalmára. Ellenkező esetben azt kockáztatnánk, hogy szétfeszítjük a vallás hagyományosan értett fogalmát.

Ahhoz, hogy megnyíljon a tágas történetfilozófiai perspektíva, bele kell helyezkedni az ehhez szükséges megfigyelői pozícióba, aminek érvényessége Határ gondolkodásában messze túlmutat az *Intra muros* című kötetben. Az életútinterjú egy pontján, mikor noszogatva érzi magát, hogy továbbfűzze börtönélményeinek történetét, egyszer csak kifakad: „Történet? Nincs történetünk. Ha egy-huszonnégy órában ábrázolnánk a bioszféra időzését a Földön, mi csak az utolsó másodperc vagyunk a képben, még lihegve befutó parvenük a sauruszok hosszú világuuralmához képest” [45]. Miután sikerült átfogni egyetlen pillantással a Föld történetét az élet megjelenésétől napjainkig, ráközelít az éppen megérkező parvenükre, s a pillanatot rögzítő látványhoz közelebb hajolva az ember földi történetének történelemként feltárolt évezredeit integrálja egyetlen képbe. A kellő távolság megteremtéséhez fel kell függeszteni a jól bejáratott fogalmak használatát, ki kell lépni a térbeli és időbeli meghatározottság keretei közül amennyire csak lehetséges, s így önmagunk számára is idegenként, egy marslakó szenvtelenségével lehet csak érdemben végigkövetni Határ vizsgálódásait [46]. Miután a megfigyelő lehántotta magáról a látást meghamisító, az őt jellemzően emberivé tevő karakterjegyeket, a pillantása a morálon túli értelemben embertelenné válik. Idegen lesz a látvány is, miután elveszítette az otthonosság érzetét biztosító megannyi, a nem emberléptékű perspektívában jelentéktelenként eltűnő részleteket. A látvány leírásakor ezért elszaporodnak a műszaki, biológiai vagy élettani tudományok nyelvéből kölcsönzött tárgyiasító kifejezések. Az emberi élet eseményei ezen a skálán mint természeti képződmények jelennek meg. A meggyőződés így válik korallatollhoz hasonlatossá, amely milliárdnyi élményparány egymásra halmozódásaként keletkezik. A kultúra elsajátítása a perisztaltika munkájához, a továbbvitele pedig egy szerelvénykaraván továbbcipeléséhez válik hasonlatossá. A társadalom így lesz a szándékolt változtatások irányát keresztülhúzó, kiszámíthatatlan mozgású sauruszhüllő, amelynek a gyomrában élünk. A polgári elit biológiai ösztönre tesz szert, mimikrizál és vedlik. A társadalomszerkezet anatómiai térképpé válik, a megismerés pedig a világ tényeinek felháromszögelésévé [47].

Amint a megfigyelő alátékint a felmagasló szirtről, tágasabb otthonát mint előregedett, túlértett civilizációt pillantja meg, amelynek órái meg vannak számlálva. E kivételes pozícióból azonban nem csak az események mögé, hanem azok elé is képes látni. A jövőnek az apokaliptikus monoton elérése bejelentő, tényként elfogadott víziója kétséget sem hagy afelől, hogy a Nyugat vége is csak olyan események képét mutatja, amelyek a természettörvények kiszámíthatóságával már számos alkalommal lejátszódtak a történelem során. A magányos megfigyelő a jövőből intézi szövegét kortársaihoz a meggyőzés esélye nélkül, látva elveszni második otthonát is. Egyedül a polgári elitek uralmának nincs vége, hiszen az elitek újjászervezik magukat. Ennek lépéseit Határ alapos elemzésnek veti alá. Majd új életkereteket eredményező, gyökeresen megváltozott, akár a régebbiekhez képest teljességgel élehetetlen feltételek mellett minden megy tovább a maga útján.

BEFEJEZÉS

Határ Győző az életútinterjú egy pontján párizsimádó, megrögzött, vén, európás-hellénnek nevezi magát [48], az *Intra muros* végén pedig elárulja, hogy Rómában szeretett volna élni az Antoninus-dinasztia uralkodása alatt, a Pax Romana, a relatív béke, a gyarapodás és a tervezhető jövő időszakában. Mi az, ami elválaszt bennünket egy mai „Pax Romana” lehetőségétől? Attól, hogy elsajátítsuk „a világhorizontokat szűrős szemmel figyelő Róma kegyetlen bölcsességét”? [49]. A válasz egyszerű: a csontjainkba ivódott kereszténységünk. A következmények azonban szerteágazóak. „Szeretlenebbnek – ridegebbnek kellene lennünk. ’Római-nak’” [50]. Azt is jelenti ez, hogy kevésbé jónak. A krisztusi morál öröksége mai szekuláris világunkban a morális indulatokból fakadó jóság, szeretet és önvád ugyanis védtelenné teszi a történetének végét élő Nyugatot – legalábbis a Határ Győző történetfilozófiai vizsgálódásai alapján felírt recept szerint.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *United Nations, Archives and Records Management Section, Series S-1386 – Hungary Mission.* <https://search.archives.un.org/hungary-mission-69>
- [2] HATÁR Győző. *A nemzeti hamistudat: Annak áldásos nosztalgiái és áldatlan következményei.* Új Látóhatár 38 (1987/3), 343–360. ISSN 0501-0160
- [3] TAKÁTS József. *Párhuzamos portrék: A Határ-Balassa-vita.* Jelenkor (2008/2), 1112–1127. ISSN 0447-6425
- [4] HATÁR. *A nemzeti hamistudat: Annak áldásos nosztalgiái és áldatlan következményei.*
- [5] TAKÁTS. *I.m.*
- [6] HITES Sándor. *Losing Touch, Keeping in Touch, Out of Touch: The Reintegration of Hungarian Literary Exile after 1989.* In: John NEUBAUER, Borbála Zsuzsanna TÖRÖK (eds.): *The Exile and Return of Writers from East-central Europe: A Compendium.* Berlin; New York : De Gruyter, 2009, 521–537. 640 p. ISBN 3110217732
- [7] HATÁR. *A nemzeti hamistudat: Annak áldásos nosztalgiái és áldatlan következményei.*
- [8] HATÁR. *Életút II.: Minden hajó hazám.* Szombathely : Életünk Könyvek, 1994. 484 p. ISBN 9637918329
- [9] ALBERT Pál. *Mint Lorenzo Lotto Pesaróban... Határ Győző: Életút I., II. III.* Kortárs 40 (1996/1), 79–93. ISSN 0023-415X
- [10] RUGÁSI Gyula. *XX. századi freskó: Határ Győző életművéről.* Budapest : Széphalom, 2000. ISBN 9639028533
- [11] TAKÁTS. *I.m.*
- [12] HATÁR. *Életút I.: Oly jó követni emberélet!* Szombathely : Életünk Könyvek, 1993. 254 p. ISBN 9637918329

- [13] HATÁR. *Életút II.*
[14] RUGÁSI. *I.m.*
[15] HATÁR. *Életút I.*
[16] ALBERT. *I.m.*
[17] TAKÁTS. *I.m.*
[18] HATÁR. *Életút III.: Partra vetett bálna.* Szombathely : Életünk Könyvek, 1995. 476 p.
ISBN 9637918329
[19] HATÁR. *Életút II.*
[20] HATÁR. *Életút III.*
[21] RÓNAY László. *A Vigilia beszélgetése Határ Győzővel.* Vigilia 53 (1988/5), 378–384.
ISSN 0042-6024
[22] HATÁR. *Életút I.*
[23] RUGÁSI. *I.m.*
[24] HATÁR. *Életút III.*
[25] HATÁR. *Intra Muros: Tanulmány a véleményről, a hitről, a meggyőződésről.* Budapest :
Pannon, 1991. 232 p. ISBN 9637955380
[26] HATÁR. *Életút II.*
[27] RÓNAY. *I.m.*
[28] HATÁR. *Életút III.*
[29] HATÁR. *Életút II.*
[30] *Uo.*
[31] HATÁR. *Életút III.*
[32] HATÁR. *Életút II.*
[33] *Uo.*
[34] *Uo.*
[35] HATÁR. *Életút II.*
[36] KUNDERA, Milan. *Bevezető egy variációhoz.* Századvég 1989/különszám, 166–170.
ISSN nélkül
[37] RUGÁSI. *I.m.*
[38] MOHÁCSI János. *Határ Győző és a politika.* Acta Carolus Robertus 12 (2022/1), 61–73.
ISSN 2498-9312
[39] RÓNAY. *I.m.*
[40] WITTGENSTEIN, Ludwig. *Logikai-filozófiai értekezés: Tractatus logico-philosophicus.*
Budapest: Akadémiai, 1989. 111 p. ISBN 9630555468
[41] RÓNAY. *I.m.*
[42] HATÁR. *Intra Muros: Tanulmány a véleményről, a hitről, a meggyőződésről.*
[43] G. KOMORÓCZY Emőke. *Határ Győző életműve.* Budapest : Stádium, 2007. 468 p.
ISBN: 9639156353. https://konyvtar.dia.hu/xhtml/szakirodalom/hatar_g_komoroczy_hatar_gyozo_letmuve.xhtml
[44] POMOGÁTS Béla. *Kalandozás egy könyvtárban: Határ Győző születésének centenáriuma.* Korunk 26 (2015/5), 113–117. ISSN 1222-8338
[45] HATÁR. *Életút II.*
[46] HATÁR. *Intra Muros: Tanulmány a véleményről, a hitről, a meggyőződésről.*
[47] *Uo.*
[48] HATÁR. *Életút III.*
[49] HATÁR. *Intra Muros: Tanulmány a véleményről, a hitről, a meggyőződésről.*
[50] *Uo.*